

Petr Bezouška

CIVILNĚPRÁVNÍ OTÁZKY TESTOVACÍ SVOBODY

Abstrakt: České dědické právo je založeno na několika základních zásadách. Jednou z nich je testovací svoboda. Článek poskytuje úvod do problematiky této zásady a pravidel, které jsou jí ovlivněny. Testovací svoboda spočívá v tom, že člověk má zvolit, na koho přejde majetek, který zanechává po své smrti. Různé jurisdikce se k této svobodě staví odlišně, dědické právo v České republice však zůstavitelům poskytuje téměř neomezené právo nakládat se svým majetkem, jak se jim zlíbí. Nicméně, testovací svoboda nebyla nikdy zcela neomezená – v regulaci dědictví hraje tradičně silnou roli i nucený přechod pozůstalosti; vyvažování testovací svobody a ochrany rodinných příslušníků byl a je vždy jedním ze zásadních problémů dědického práva. Existují tedy různá omezení testovací svobody: povinný díl, dobré mravy, ochrana zůstavitele apod., a tento článek o nich pojednává. Zahrnuty jsou též přehledy o jiných právních systémech, zejména o německém, rakouském a francouzském.

Klíčová slova: dědické právo, testovací svoboda, povinný díl, culpa in testando, občanský zákoník

„Wer will wohl und selig sterben, lass sein Gut den rechten Erben.“¹
(německé přísloví)

„När Gud kommer med döden, kommer Djävulen med arvingarna.“²
(švédské přísloví)

PŘEDZNAMENÁNÍ

Po přijetí zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku (dále též obč. zák.), se velké pozornosti těší právní úprava dědického práva. Již letmé srovnání dosavadní právní úpravy dědického práva nejen se standardními kodifikacemi kontinentálního typu, ale též se soukromoprávními regulacemi v zemích bývalého socialistického bloku prokazuje, že český zákonodárce se k tomuto právnímu odvětví choval velmi macešsky a k jedné z jeho fundamentálních zásad – svobodě zůstavitele pořídit pro případ smrti dle své vůle – se stavěl až skoro nepřátelsky. Zůstaviteli sice nic nebránilo pořídit závět, ale zakazovalo se mu v ní určit podmínky,³ které by dědic musel splnit, aby mohl dědictví získat, nebylo možné zřídit odkaz, ani pořídit v podobě dědické smlouvy.

Nový občanský zákoník staví do centra pozornosti právní úpravy dědického práva zůstavitele a ochranu jeho vůle. Odstraňují se překážky, které testovací svobodě kladl dosavadní občanský zákoník, a rozšiřují se zůstavitelovy možnosti nejen co do způsobu pořízení pro případ smrti, nebo stanovením úlev v mimořádných případech, ale též co do možného obsahu. Nadneseně bychom mohli říci, že začíná nová éra testovací svobody. Přesto však ani nový kodex nestaví tuto zásadu jako absolutní maximum.⁴

¹ „Kdo chce zemřít v klidu a blaženosti, ať zanechá své jmění pravému dědici.“

² „Když bůh přichází se smrtí, přichází ďábel s pozůstalostí.“

³ Viz § 478 zákona č. 40/1964 Sb.

⁴ Nepřekročitelné je např. omezení v § 1515 odst. 2 obč. zák., kterým se brání, aby zůstavitel svojí vůlí příliš vázal příští generace (zákaz rodinného fideikomisu).

Tento článek by měl k počtě Antonína rytíře Randy posloužit k lepšímu pochopení zakotvení testovací svobody v systému dědického práva a především načrtnout některé myšlenky, které se doposud v českém právním diskurzu příliš neobjevují.⁵

1. POJEM A ZASAZENÍ DO SYSTÉMU, ÚSTAVNÍ KONOTACE

Stěžejní zásadou soukromého práva je autonomie vůle. Připomínán je však především její nejviditelnější projev, kterým je smluvní svoboda. V jejím stínu je schována svoboda testovací, která je sice v naší literatuře zmiňována,⁶ ale její podrobnější rozpracování chybí (výjimkou je přehled podaný Tilschem⁷). Testovací svoboda odvozuje své označení od testamentu (závěti). Ten však není výlučným způsobem pořízení pro případ smrti, v českém právu existují ještě dědická smlouva a dovětek (§ 1491 obč. zák.). Proto by bylo možná přiléhavější hovořit o svobodě určit dědice či pořizovací svobodě. V tomto článku se přidržím tradičního pojmu, a to ze dvou důvodů: a) budu se věnovat především problematice závěti, b) dědická smlouva není čistým výrazem testovací svobody, neboť ve své podstatě omezuje jeden z jejích základních znaků – svobodu závět kdykoli zrušit.

V občanském zákoníku se o testovací svobodě příliš nedočteme. Zákodárce z ní však v konkrétních pravidlech vychází jako ze zcela samozřejmé zásady – ať již jde o přednost dědiců ze závěti či dědické smlouvy před dědici podle zákona (§ 1633 obč. zák.), o právo klást dědicům pro nabytí dědictví podmínky a příkazy (§ 1551 obč. zák.) nebo o právo povolát odkazovníka (§ 1477 obč. zák.) apod.

Jak je vidno, testovací svoboda zaručuje nejdůležitější individuální dispoziční oprávnění k přechodu jmění pro případ smrti. Testovací svoboda jako volnost zůstavitele při pořízení pro případ smrti je při současném pojetí života⁸ velmi důležitá, neboť v kombinaci s právním jednáním mezi živými jako výrazem smluvní svobody (např. v rovině nadačního práva, svěřenských fondů či darování pro případ smrti) umožňuje člověku vhodné plánování mezigeneračního přesunu majetku, a to nejen podle zájmů daného jedince, ale též předpokládaného právního nástupce. Její důležitost podtrhuje skutečnost, že lidé dnes za svůj život nashromáždí obecně větší majetek než před několika desítkami let.

⁵ Nutno dodat, že Randa sám se dědickému právu příliš nevěnoval, jeho nejrozsáhlejším pojednáním je „*Der Erwerb der Erbschaft nach österreichischem Rechte, auf Grundlage des gemeinen Rechtes: Mit Berücksichtigung des preussischen, französischen, sächsischen und Zürcher Gesetzbuches; Ein Beitrag zur Beurtheilung des österreichischen Entwurfs eines Gesetzes über den Erbschafterwerb vom Jahre 1866*“, který vyšel ve Vídni v nakladatelství Manz roku 1867. Dále je znám jeho příspěvek k návrhu uherského dědického práva (RANDA, A. Úvaha o návrhu uherského práva dědického. *Právník*. 1888, roč. 28, s. 325 nn.) a publikovaná zpráva komise „právníké jednoty“ (RANDA, A. Vládní osnova zákona, kterýmž se upravuje nabývání dědictví. *Právník*. 1868, roč. 8, s. 125 nn.).

⁶ Např. TICHÝ, L. *Obecná část občanského práva*. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 54; ŠIMÁČKOVÁ, K. Komentář k čl. 11. In: E. Wagnerová et al. *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, s. 304; ELIÁŠ, K. Dědické právo. In: K. Eliáš et al. *Občanský zákoník. Velký akademický komentář. 1. sv.* Praha: Linde, 2008, s. 1118–1119.

⁷ TILSCH, E. *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní. Část I*. Praha: Bursík & Kohout, 1905, s. 17–26.

⁸ Lze poukázat na Beckertem uvedený přehled sociologických názorů o tom, že posilování soukromého vlastnictví a důraz na ekonomiku jednotlivce je příčinou silnějšího požadavku na dispoziční svobodu zůstavitele ohledně jeho majetku. Srov. BECKERT, J. *Unverdientes Vermögen. Sociologie des Erbrechts*. Köln: Campus, 2004, s. 35.

V ústavní rovině nalezneme jedinou větu, která se týká dědického práva. Konkrétně jde o čl. 11 odst. 1 Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“): „*Dědění se zaručuje*“. Toto ustanovení dle mého soudu zaručuje nejenom dědění jako právní institut (a tedy obsahuje příkaz zákonodárci upravit pravidla přesunu majetku ze zůstavitele na dědice), ale též zaručuje právo na dědictví jako subjektivní právo dědice. Při bližším zkoumání jsou na této větě zajímavé dvě skutečnosti: a) dědění se zaručuje v témž odstavci, kde je zaručeno vlastnické právo, b) podobnost s textem německého Základního zákona (dále též „GG“).⁹

Je nejspíš logické, že jsou vlastnické právo i dědictví zaručeny ve stejném článku, ba přímo ve stejném odstavci Listiny. Vlastnická i testovací svoboda jsou výrazem svobody člověka rozhodovat o svých záležitostech. Testovací svoboda je velmi úzce spojena se svobodou vlastnickou, a proto ji někteří autoři dokonce z vlastnické svobody odvozují. Bushe např. vnímá zaručení dědického práva v německém Základním zákoně jako zaručení přechodu majetku v případě smrti (tedy jako určitou kontinuitu vlastnictví, do které veřejná moc nezasahuje) a připomíná, že právo pořídit o svém majetku pro případ smrti tomuto časově předchází.¹⁰ Zůstavitel v závěti rozhoduje jako aktuální vlastník o budoucím osudu svého jmění.

Německý Spolkový ústavní soud (BVerfG) ale v tomto zaručení spatřuje právě přímou linku k testovací volnosti. Článek 14 odst. 1 GG vykládá tak, že určujícím elementem ústavně zaručeného dědictví je testovací svoboda a zákonodárce musí při bližším vymezení dědického práva v rovině „jednoduchého práva“ toto ústavněprávní zaručení ctít; při jejím omezení musí vždy sledovat ústavněprávní legitimní účel a postupovat v souladu se zásadou proporcionality (přiměřenosti).¹¹

Samotné dědické právo má svojí regulaci mnohem blíže k právům věcným než k právu závazkovému. To vyjadřuje např. i systematika občanského zákoníku, když věcná práva a dědické právo řadí do jedné části pod společným názvem „*absolutní majetková práva*“. Z této podobnosti též vyplývá uzavřenost (*numerus clausus*) institutů dědického práva (§ 977 obč. zák.).¹² Důvod spočívá především v tom, že nakládání s majetkem pro případ smrti má přímý vliv na právní postavení třetích osob (zejména věřitelů). Proto může zůstavitel naložit se svým majetkem pouze takovým způsobem a v takové formě, které zákoník výslovně připouští.

2. CESTA K UZNÁNÍ TESTOVACÍ SVOBODY

Hledáme-li pevnější bod v historii, od něhož bychom mohli pozorovat důraznější prosazování testovací svobody na našem území, je třeba sledovat zvláště právo městské a právo zemské.¹³ V městském právu došlo k širšímu uzákonění testovací svobody v le-

⁹ Čl. 14 odst. 1. GG stanoví: „*Das Eigentum und das Erbrecht werden gewährleistet.*“ Soukup však toto zaručení nepovažuje z hlediska ústavních systémů evropských států za standardní, podle něho „*se jedná o reakci na socialistické koncepty, které navrhovaly dědění majetku nepřipustit nebo omezit.*...“ – srov. SOUKUP, M. In: K. Klíma et al. *Komentář k Ústavě a Listině*. 2. díl. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 1047.

¹⁰ BUSCHE, J. *Privatautonomie und Kontrahierungszwang*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1999, s. 58.

¹¹ Srov. rozhodnutí BVerfG (1. Kammer des Ersten Senats) ze dne 3. 7. 1998, sp. zn. 1 BvR 434-98.

¹² Při vědomí existence institutu darování pro případ smrti, který tento *numerus clausus* narušuje.

¹³ K historii zemského dědického práva srov. ADAMOVÁ, K. – SÝKORA, A. *Dědické zemské právo v české historii*:

tech 1366–1372, kdy toto privilegium udělil Karel IV. řadě měst (předtím bylo udělováno individuálně jen některým městům);¹⁴ potvrzení testovací svobody v městském právu nalézáme i v Koldínově zákoníku, jehož čl. E. XXIV zní: „*Jak mužské pohlaví, tak i ženské může o svém svobodném statku řídit a kšaftovati, a jej tomu, komuž se mu dobře líbí, odkázati, podle toho práva: Každý statku svého jest pánem, s kterýmž učiniti může to, co se mu líbí.*“¹⁵

V rovině zemského (šlechtického) práva pak tímto bodem bylo až Obnovené Právo a Zřízení zemské dědičného království Českého (1627).¹⁶ Došlo nejen ke zrušení nedílu a uzákonění přednosti testamentární posloupnosti před posloupností intestátní, ale rovněž ke zrušení povinnosti obstarat si od panovníka předchozí souhlas (tzv. mocný list, v němž se vzdával svého práva na odúmrtí).¹⁷ Přes josefínský Patent o dědičné posloupnosti (1786) šel vývoj dál až k obecnému zákoníku občanskému (1811), který plně prosadil zůstavitelovu volnost při volbě dědice (při zachování práv nepominutelných dědiců¹⁸). Tento stav trval až do roku 1950.

Snahy více omezovat zůstavitelovu volnost přišly až s totalitním komunistickým režimem (souvislosti nutno hledat v omezování soukromého vlastnictví, s nímž je testovací svoboda svázána). Testovací svoboda zůstavitele byla chápána jako jeho svévole, jelikož neměla upevňovat vztahy v rodině, se kterou bylo dědičné právo výhradně spojováno. V občanském zákoníku z roku 1950 již nenajdeme upravenou dědičnou smlouvu, společnou závěť manželů, dovětek; odkaz se zachoval ve zjednodušené podobě. Místo toho byl stanoven zákaz podmiňovat nabytí dědictví.¹⁹ Vše bylo dovršeno přijetím občanského zákoníku v roce 1964.²⁰ Institut odkazu byl zcela vypuštěn, zrušeno bylo i právo vydědit potomka.²¹ Ještě dnes se můžeme setkat s názory,²² které jako by vyvěraly ze socialistické nauky, která stála na dogmatu, že „*mrtvý nemá vůli*“ a význam testovací svobody potlačovala.

k obsahu českého zemského hmotného dědičného práva od patrimoniálního státu do poloviny 17. století se zvláštním zřetelem k Obnovenému zřízení zemskému, Deklaratoriím a Novelám. Ostrava: Key Publishing, 2013.

¹⁴ KADLECOVÁ, M. – SCHELLE, K. – VESELÁ, R. – VLČEK, E. *Dějiny českého soukromého práva.* Plzeň, 2007, s. 87; KNOLL, V. Intestátní dědičná posloupnost v českém středověkém právu zemském a městském. *Časopis pro právní vědu a praxi.* 2012, č. 3, s. 240.

¹⁵ KRYSŤYAN Z KOLDÍNA, P. (upravil JIREČEK, J.). *Práva městská Království českého a Markrabství moravského.* 5. vyd. Praha: Všehrad, 1876, s. 150.

¹⁶ Srov. jeho část „O nápadích, a dědictví, a předně o nápadích z posledního pořízení neb kšaftu pocházejících“.

¹⁷ RAUSCHER, R. *Dědičné právo podle českého práva zemského.* Bratislava: Nákladem právnické fakulty University Komenského, 1922.

¹⁸ Jde o tradiční, byť nepřesné označení, neboť tyto osoby nemají žádný dědičný nárok, ale pouze obligační nárok vůči dědicům – bližze viz SVOBODA, E. *Dědičné právo.* Praha: Vesmír, 1921, s. 72.

¹⁹ Srov. PETRŽELKA, K. *K otázkám nového občanského práva.* Praha: Orbis, 1950, s. 47 nn.

²⁰ Tento zákoník nejen že dokončil destrukci právní úpravy dědičného práva, ale rovněž silně omezil testovací svobodu zůstavitele – srov. pasáže o dědičném právu in: Z. Kratochvíl et al. *Nové občanské právo.* Praha: Orbis, 1965 (např. s. 635: „*Zákon zásadně nepřipouští, aby dědic byl v závěti jakýmkoliv způsobem omezován ve volném nakládání zděděným majetkem, neboť takovými zůstavitelem uloženými podmínkami by mohlo být bráněno v účelném využití zděděného majetku.*“ nebo s. 642: „*Zákon vychází z toho, že dědicové – ať již jde o dědice ze zákona nebo o dědice ze závěti – znají nejlépe své osobní schopnosti... a že v dědičné dohodě budou moci upravit své poměry nejhodnějším řešením.*“).

²¹ Bližze viz BEDNÁŘ, V. *Testamentární dědičná posloupnost.* Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 70 nn.

²² Viz diskuse nad úpravou dědičného práva, která se konala na půdě PF UK 12. května 2006 – srov. ŠVESTKA, J. – DVOŘÁK, J. – TICHÝ, L. (eds.). *Sborník statí z diskusních fór o rekodifikaci občanského práva.* Praha: ASPI, 2006, s. 166 nn.

Pokřivené vnímání testovací svobody v našem právním prostředí v uplynulých desetiletích vede logicky ke zkoumání příbuzných právních řádů, v nichž nebyl právní vývoj přerušen. Možná překvapivě i zde se setkáváme s postoji, které se ji snaží marginalizovat či dehonestovat – jako nedemokratickou vládu z hrobu, vládu studené ruky, jako relikv římského práva. Je zjevné, že volnost při pořízení o majetku pro případ smrti není v právních řádech etablována tak dlouho, jako smluvní svoboda, což se projevuje v některých jurisdikcích doposud, a má to své historické souvislosti.²³

Z tradičních právních řádů vidíme její nejsilnější omezení ve Francii, což má svůj původ již v době francouzské revoluce. Nové dědické právo (a jím dosažené změny ve struktuře rodin) se stalo prostředkem pro vytvoření společenských podmínek pro vybudování nových politických struktur; vůdčím heslem byla rovnost (ponejvíce pak rovnost při zacházení s potomky). Testovací svoboda byla navíc vnímána jako výraz přílišného individualismu, který by vedl k negativním hospodářským následkům v podobě drobení pozůstalosti.²⁴ Vůči testovací svobodě tak doposud stojí institut dědické rezervace („*la réserve héréditaire*“),²⁵ který určuje, o jak velkém dílu majetku může zůstavitel svobodně pořídit (to je ovlivněno jeho rodinnou situací).²⁶ Práva nepominutelných dědiců navíc byla právy na reálný podíl (věcněprávního charakteru) na pozůstalosti, ne pouze na výplatu povinného dílu (obligační nárok), jak je to v právu německém, rakouském a nově též našem. I když se ve druhé polovině 20. století legislativně začalo v některých případech ustupovat od požadavku na reálné rozdělení pozůstalosti (např. u menších pozemků), stále *Code Civil* zůstává zákoníkem s nižší mírou testovací volnosti.

Těž před přijetím BGB se v Německu vedla rozsáhlá diskuse o tom, jak silný průchod má být dán testovací svobodě.²⁷ Bylo to dáno především tím, že závěť byla cizorodým prvkem, staré germánské právo ji neznalo.²⁸ Kritici se soustředili zejména na dva aspekty: na ochranu rodiny a na využití pozůstalosti pro cíle sociální politiky. Např. v Protokolech k německému BGB se můžeme dočíst, že „*dědické právo se vztahuje k rodině a této musí zůstat majetek zachován, testovací svoboda má být připuštěna, aby mohlo být v jednotlivých případech učiněno zadost individuálním vztahům*“.²⁹ Tvůrci BGB tím jasně vyjádřili nižší význam, který testovací svobodě přikládali. Navíc již v Motivech k BGB můžeme číst, že zůstavitel nesmí testovací svobodu zneužívat a že právo na povinný díl je toho výrazem.³⁰ Přesto lze říci, že v době přijetí BGB v něm byla testovací svoboda ukotvena

²³ Srov. např. Huberovy úvahy – HUBER, E. *Erläuterungen zum Vorentwurf des ZGB. Band 1*. 2. Auflage. Bern, 1914, s. 319–324.

²⁴ BECKERT, J. *Unverdiertes Vermögen. Sociologie des Erbrechts*. Köln: Campus, 2004, s. 37 nn.

²⁵ Podobné pravidlo vidíme v § 1528 odst. 2 obč. zák. u zůstavitelů omezených ve svéprávnosti pro chorobnou závislost na požívání alkoholu apod.

²⁶ Má-li zůstavitel jedno dítě, může volně nakládat s polovinou pozůstalosti, má-li děti dvě, může nakládat pouze s 1/3 pozůstalostí, a v případě, že má tři a více dětí, může nakládat pouze s 1/4 pozůstalostí (čl. 913 CC). V určitých případech náleží podíl též pozůstalému manželovi (čl. 914-1 CC).

²⁷ K diskusím při přijímání BGB srov. MERTENS, H.-G. *Die Entstehung der Vorschriften des BGB über die gesetzliche Erbfolge und das Pflichtteilsrecht*. Berlin: Walter de Gruyter, 1970, s. 30 nn.

²⁸ BECKERT, J. *Unverdiertes Vermögen. Sociologie des Erbrechts*. Köln: Campus, 2004, s. 66.

²⁹ MUGDAN, B. – MAGUNNA, P. (Hrsg.). *Die gesammelten Materialien zum Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich. Band 5*. Berlin, 1899, s. 522.

³⁰ *Motive zu dem Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Band V*. Berlin: J. Guttentag, 1888, s. 387. Shodně se vyjadřuje i Svoboda: „*Svoboda pořizovací nesmí přejíti v pořizovací zvlůli.*“ – viz SVOBODA, E. *Dědické právo*. Praha: Kompas, 1946, s. 10.

v míře nebyvalé, srovnáme-li to se situací ve Francii. V části současné německé literatury stále zazníávají názory, že rodinné vazby zůstavitele představují základní morální hranice k využití testovací volnosti, že má sloužit k podpoře rodinné soudržnosti.³¹

Lze říci, že koncepční zásahy do testovací svobody jsou odůvodňovány z různých pozic: např. z hlediska rovnosti (testovací svoboda zakládající nerovnost mezi dědici), pro ochranu rodiny (testovací svoboda jako symptom rozpadu tradičního rodinného společenství) nebo nejnověji z důvodu omezování role státu v sociální politice,³² anebo z pozic ekonomické analýzy práva.³³ Základní podstata většiny argumentů spočívá v tom, že se narušuje zákonná posloupnost dědiců.³⁴ Proto je v moderním právu tím nejviditelnějším kritériem míry testovací volnosti právní úprava ochrany nepominutelných dědiců.

3. NEPOMINUTELNÍ DĚDICOVÉ, POVINNÝ DÍL

Testovací svoboda se v dědickém právu střetává se zásadou rodinného nástupnictví (familiarizace), která je výrazem určité reciproční solidarity mezi nejbližšími příbuznými a prozařuje zejména právní úpravou intestátní dědické posloupnosti.³⁵ Projevuje se však i jinak, např. omezením zůstavitele, který je chorobně závislý na požívání alkoholu (§ 1528 odst. 2 obč. zák.), nejvíce však skrze právní úpravu povinného dílu (ochranu nepominutelných dědiců). Bydlinski v této souvislosti píše o nastolení potřebného kompromisu,³⁶ Windel v právu na povinný díl dokonce vidí chybějící článek (most) mezi oběma zásadami.³⁷

Základní otázka zní – jaký je účel ochrany nepominutelných dědiců? V jádru diskuze zřejmě stojí argument, že jde zejména o jejich zaopatření. Například Köbl píše o legitimní překážce, kterou klade sociální stát dědické autonomii vůle,³⁸ Svoboda zase ve své době vyzýval k zařazení manželky mezi nepominutelné dědice, neboť její právo je spravedlivější než právo rodičů, „kteří jsou přeci obyčejně sociálně zabezpečeni v době a okolnostech, kdy dítě po sobě zanechává jmění“.³⁹ Domnívám se, že silnější opodstatnění měl tento účel v dobách, v nichž se lidé nedoživali vysokého věku, a jejich potomci, kteří byli

³¹ LINKER, A. C. *Zur Neubestimmung der Ordnungsaufgaben im Erbrecht in rechtsvergleichender Sicht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, s. 11.

³² FUCHS, M. Empfiehlt es sich, die rechtliche Ordnung finanzieller Solidarität zwischen Verwandten im Unterhalts-, Pflichtteils-, Sozialhilfe- und Sozialversicherungsrecht neu zu gestalten? *Juristenzeitung*, 2002, Band 57, Heft 17, s. 797.

³³ KELLY, D. B. Restricting Testamentary Freedom: Ex Ante Versus Ex Post Justifications. *Fordham Law Review. Notre Dame Legal Studies Paper*, 2013, No. 1406, s. 1125 nn.

³⁴ ELIÁŠ, K. Dědické právo. In: K. Eliáš et al. *Občanský zákoník. Velký akademický komentář. I. sv.* Praha: Linde, 2008, s. 1118.

³⁵ Z kusé informace z jednoho Randova článku se jeví jako pravděpodobné, že Randa byl přívržencem širokého vymezení nepominutelných dědiců a s tím spojeného práva na povinný díl – srov. RANDA, A. Úvaha o návrhu uherského práva dědického. *Právník*, 1888, roč. 28, s. 331–332.

³⁶ BYDLINSKI, F. *System und Prinzipien des Privatrechts*. Wien: Springer, 1996, s. 404.

³⁷ WINDEL, P. A. *Über die Modi der Nachfolge in das Vermögen einer natürlichen Person beim Todesfall*. Heidelberg: R. v. Decker's Verlag, 1998, s. 221.

³⁸ KÖBL, U. Schranken der Privatautonomie aufgrund Sozialhilferechts. In: G. Köbler – M. Heinze – J. Schapp (Hrsg.). *Freundesgabe für Alfred Söllner zum 60. Geburtstag*. Gießen: Brühlscher Verlag, 1990, s. 203.

³⁹ SVOBODA, E. *Dědické právo*. Praha: Kompas, 1946, s. 10.

buď nezletilí, nebo na začátku budování vlastního života, potřebovali určitý „majetkový impuls“. ⁴⁰ V dnešní době však tento účel můžeme pozorovat pouze u těch potomků, kterým byl zůstavitel za svého života povinován péčí a výživou (ať již zletilých či nezletilých).⁴¹ Zachování širšího okruhu nepominutelných dědiců proto vnímám spíše jako určité právně-politické rozhodnutí, které má být zřejmě snahou racionálního zákonodárce posílit rodinné vazby (výraz mezigenerační solidarity), byť pravděpodobnějším je spíše vliv tradice. Pokud by však v popředí stála zaopatřovací funkce, musel by být tento institut orientován vůči ochraně všech osob (nejen potomků), vůči kterým byl zůstavitel povinován výživou a péčí, a výhradně vůči nim.

Úvahy můžeme vést směrem, zda omezení testovací volnosti skrze právní úpravu povinného dílu není v kolizi s ústavní ochranou vlastnického práva a zaručeného dědění. Tuto otázku řešil německý Spolkový ústavní soud⁴² na pozadí obdobné právní úpravy, která nyní existuje i u nás. Rozhodl, že ústavní garance dědění (čl. 14 odst. 1 GG) v sobě kromě zaručení testovací svobody zahrnuje též právo potomků zůstavitele na zpravidla neodejmutelný díl pozůstalosti. Nadto je právo na povinný díl výrazem rodinné solidarity, která existuje mezi zůstavitelem a jeho dětmi, a je v zásadě trvale přítomná a nezrušitelná. Článek 6 odst. 1 GG (manželství a rodina stojí pod zvláštní ochranou státu⁴³) chrání vztah mezi zůstavitelem a jeho dětmi jako celoživotní společenství, ve kterém jsou rodiče i děti nejen oprávněni, nýbrž též povinni přebírat za sebe vzájemně odpovědnost.⁴⁴ Soud nakonec uzavírá, že tato povinnost vzájemné péče odůvodňuje, aby byl dítěti skrze povinný díl zajištěn hospodářský základ existence z majetku zemřelého zůstavitele.

Rozhodnutí německého Spolkového ústavního soudu je zajímavé ve dvou ohledech. Za prvé, právo na povinný díl nevnímá jako záležitost „jednoduchého“ práva, ale dovodil jeho ústavní zakotvení přímo z čl. 14 odst. 1 ve spojení s čl. 6 odst. 1 GG (tento závěr je významný i z našeho pohledu, neboť česká ústavní situace je velmi podobná). Za druhé, pokud soud argumentoval zajištěním základu existence potomků, opomněl se vypořádat s případy zletilých dědiců, kteří již mají svoji existenci vybudovanou nezávisle na rodičích (což je pravděpodobně větší skupina dědiců). Nutno dodat, že toto vyjádření nebylo tím stěžejním a na pozadí zmíněného rozhodnutí lze podpořit závěr, že v moderní společnosti je účel ochrany nepominutelných dědiců spatřován spíše než v zaopatření, v posilování rodinné soudržnosti a solidarity, kterou zákonodárce ve fungujících rodinách předpokládá. Je zřejmé, že koncepce rodiny prochází změnou, leč její základní idea je stále života schopná. Píši-li o rodinné solidaritě, je třeba dodat, že předávání majetku z generace na generaci má dlouhou tradici, která není samoúčelná. Pomáhá udržet rodinné vazby i v těch rodinách, jejichž členy by k sobě jinak pojilo pouze krevní pouto.⁴⁵

⁴⁰ Za povšimnutí stojí rakouské úvahy o omezení a ojedinele též o zrušení tohoto institutu – blíže srov. WELSER, R. *Zur Reform des Pflichtteilsrechts in Österreich und Deutschland*. In: J. Hurdík – J. Fiala – M. Selucká (eds.). *Tradice a inovace v občanském právu*. Brno: MUNI, 2007, s. 62 nn.

⁴¹ Bydlinski upozorňuje na případ dvou dětí, z nichž první je postižené a odkázané na své rodiče, druhé již je výdělečně činné, a přitom zákon k nim přistupuje stejně – viz BYDLINSKI, F. *System und Prinzipien des Privatrechts*. Wien: Springer, 1996, s. 410–411.

⁴² Rozhodnutí BVerG z 19. 4. 2005, sp. zn. 1 BvR 1644/00 a 1 BvR 188/03.

⁴³ Srov. čl. 32 odst. 1 Listiny: „Rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona. Zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena.“

⁴⁴ Srov. též WAWERKA, K. *Jaké je dědické právo? Ad Notam*. 2004, č. 2, s. 40.

Občanský zákoník zachoval okruh nepominutelných dědiců a obsahuje pravidla na jejich ochranu. Nutno však dodat, že oproti jiným jurisdikcím se nejedná o ochranu dokonalou. Právní úprava totiž upřednostňuje jednání mezi živými, když dary zůstavitele třetím osobám, které učiní před svojí smrtí, nejsou v právu na povinný díl zohledňovány. Lehce se tak může stát, že zůstavitel zanechá jen velmi malou pozůstalost, z níž se budou počítat velmi malé povinné díly. Na tuto skutečnost upozorňuje Horák,⁴⁶ když zároveň ukazuje, že okolní státy různými způsoby upravují právo nepominutelného dědice na doplnění povinného dílu z předešlých darování vůči třetím osobám (§ 2325 BGB, § 785 a § 951 ABGB, čl. 920 CC, či v čl. 993 polského KC).⁴⁷ Pokud již zákonodárce zachoval ochranu nepominutelných dědiců, pak se domnívám, že absence tohoto institutu popírá její smysl. Poctivější by bylo zřejmě vést diskusi o tom, zda ochranu nepominutelných dědiců zrušit a nahradit ji širším právem na zaopatření (viz § 1665 nn. obč. zák.).

Aby byl obraz kompletní, je třeba zahrnout do úvah též figuru vydědění, neboť umožňuje odejmout právo na povinný díl, čímž se opět ke slovu dostává testovací svoboda. Lze říci, že čím širší jsou důvody vydědění, tím menší význam je třeba přikládat právu na povinný díl. V tomto směru neprodělal české právo výraznou revoluci, nový zákoník dosavadní důvody vydědění toliko zpřesňuje.

4. TESTOVACÍ VOLNOST A DOBRÉ MRAVY

Závět je právním jednáním. Právní jednání musí svým obsahem a účelem odpovídat dobrým mravům a zákonu (§ 547 obč. zák.), právní jednání, které se přičí dobrým mravům, je neplatné (§ 580 obč. zák.). Platí tedy, že i závět je třeba zkoumat z hlediska jejího souladu s dobrými mravy? Nový občanský zákoník neobsahuje speciální pravidla, pouze ve vztahu k vedlejším doložkám stanoví, že nesmí směřovat ke zřejmému obtěžování dědice nebo odkazovníka ze zjevné zůstavitelovy svěvole (§ 1551 obč. zák.), stejně jako nesmí uložit dědici nebo odkazovníku, aby uzavřel či neuzavřel manželství, popřípadě aby v manželství setrval, anebo aby manželství zrušil (§ 1552 obč. zák.). V těchto pravidlech se dobré mravy zrcadlí. Jak je to však se samotným pořízením o majetku, tedy určením dědiců či odkazovníků? Není mi známo, že by se k této problematice vyjadřovala česká literatura či judikatura, avšak v nám blízkých jurisdikcích je to téma, kterému se věnuje určitá pozornost.⁴⁸

Německé soudy v této souvislosti řešily nejprve otázku tzv. mileneckých závětí (*Geliebtentestament*, *Mätressentestament*); v příslušných rozhodnutích se odráží myšlenka ochrany rodiny a příbuzných. První rozhodnutí se váží již k praxi Říšského soudu z let 1910–1911. Neplatností z důvodu rozporu s dobrými mravy byly postiženy ty závěti

⁴⁵ Výše uvedené však nebrání různým diskusím o zrušení ochrany nepominutelných dědiců, naposledy např. v Rakousku při myšlenkách o reformě dědického práva.

⁴⁶ HORÁK, O. Tzv. nepominutelný dědic v novém občanském zákoníku. *Právní rozhledy*. 2014, č. 11, s. 385.

⁴⁷ Zbývá však též dodat, že ani nepominutelným dědicům se na jejich povinný díl nezapočítávají dary, které obdrželi od zůstavitele za jeho života (§ 1658 obč. zák.).

⁴⁸ Za všechny stačí připomenout německou publikaci THIELMANN, G. *Sittenwidrige Verfügungen von Todes wegen*. Berlin: Duncker & Humblot, 1973, anebo mladší rakouský článek MONDEL, Ch. *Sittenwidrigkeit letztwilliger Anordnungen*. In: L. Feiler – M. Raschhofer (Hrsg.). *Innovation und internationale Rechtspraxis. Praxisschrift für Wolfgang Zankl*. Wien: Facultas, 2009.

ženatých mužů, jejichž hlavním účelem bylo odměnit milenkou za cizoložství vedené ze zábavy, anebo jaručit to, že v mimomanželském poměru bude pokračováno.⁴⁹ Tento závěr potvrdil později i Spolkový soudní dvůr (BGH), navíc připomněl, že je třeba vždy důkladně zkoumat, zda tu nejsou jiné důvody, než čistě erotický poměr.⁵⁰ K těmto rozhodnutím se přihlásil i v dalších letech, přičemž dodal, že rozhodující pro posouzení nemorálnosti je zůstavitelova nečestnost při nakládání s majetkem.⁵¹ Nakonec soud při řešení případu muže žijícího v odloučení od své manželky s jinou ženou, které závěti odkázal veškerý svůj majetek, upřesnil, že při řešení otázky nemorálnosti závěti nejde o zkoumání morálnosti či nemorálnosti povahy sexuálního vztahu zůstavitele a dědičky. Spíše je důležité zkoumat, nakolik má tento vztah, který sám o sobě nepředstavuje samostatné kritérium, vliv na morálnost pořízení pro případ smrti. Spolkový soudní dvůr ještě dodal, že německé právo nezná institut povinného podílu (jak byl znám např. českému právu do konce roku 2013), a že závětní opomenutí některých osob (byť příbuzných) samo o sobě nemůže vést k rozporu s dobrými mravy. Ve svobodě pořídit o svém majetku není zůstavitel zpravidla omezen ani morálními principy, které nacházejí svůj výraz v právní regulaci postavení dědiců ze zákona.⁵²

Rovněž v rakouské literatuře není sporu o tom, že závěť může být posouzena z hlediska souladu s dobrými mravy,⁵³ byť někteří uvádějí, že jde o raritní případy.⁵⁴ Kralík výslovně píše, že dispozice, jejichž cíl nebo zůstavitelem předvídaný následek je v rozporu s morálními hodnotami právního řádu a kulturní tradicí, jsou nemorální.⁵⁵ Rakouské právo dlouho obsahovalo § 543 ABGB („*Osoby, které se k cizoložství nebo krve-smilstvu na soudě doznaly nebo byly usvědčeny, jsou vzájemně vyloučeny z dědického práva na základě prohlášení poslední vůle.*“).⁵⁶ Jednalo se o speciální případ dědické nezpůsobilosti, rakouská doktrína však jeho dopad rozšířila a za pomoci § 879 ABGB z něj odvodila řešení podobné tomu německému.⁵⁷ Z judikatury rakouského Nejvyššího soudního dvora (OGH) lze jmenovat případ zůstavitele, který svůj veškerý majetek odkázal ústavu pro atomové bomby, neboť lidstvo má být vymýceno,⁵⁸ anebo případ, v němž zůstavitel odkázal majetek osobám šlechtického původu.⁵⁹ V literatuře je upozorňováno i na možnost posouzení závěti jako nemravné, nerespektuje-li zůstavitel potřebu zaopatřit osoby, které na něj byly za života odkázány.⁶⁰

⁴⁹ Viz HAGER, J. *Gesetzes- und sittenkonforme Auslegung und Aufrechterhaltung von Rechtsgeschäften*. München: C. H. Beck, 1983, s. 91.

⁵⁰ Rozhodnutí BGH ze dne 6. 5. 1954, sp. zn. IV ZR 53/54.

⁵¹ Rozhodnutí BGH ze dne 15. 2. 1956, sp. zn. IV ZR 294/55.

⁵² Rozhodnutí BGH ze dne 31. 3. 1970, sp. zn. III ZB 23/68.

⁵³ KRALÍK, W. *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. 4. Buch. Das Erbrecht*. 3. Auflage. Wien: Manz, 1983, s. 115.

⁵⁴ GRAF, G. Komentář k § 879. In: A. Kletečka – M. Schauer et al. *ABGB-ON. Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*. Wien: Manz, 2010, s. 1760.

⁵⁵ KRALÍK, W. *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. 4. Buch. Das Erbrecht*. 3. Auflage. Wien: Manz, 1983, s. 115.

⁵⁶ Toto pravidlo bylo zrušeno s účinností od 1. 1. 2010.

⁵⁷ MONDEL, Ch. Sittenwidrigkeit letztwilliger Anordnungen. In: L. Feiler – M. Raschhofer (Hrsg.). *Innovation und internationale Rechtspraxis. Praxisschrift für Wolfgang Zankl*. Wien: Facultas, 2009, s. 572.

⁵⁸ Rozhodnutí OGH ze dne 14. 3. 1961, sp. zn. 3 Ob 481/60.

⁵⁹ Rozhodnutí OGH ze dne 8. 9. 2004, sp. zn. 7 Ob 193/04i.

⁶⁰ BYDLINSKI, F. *System und Prinzipien des Privatrechts*. Wien: Springer, 1996, s. 412.

Ve švýcarském právu dokonce nalézáme výslovnou právní úpravu. V čl. 519 odst. 1 bod 3 ZGB se uvádí, že pořízení pro případ smrti bude na základě podané žaloby prohlášeno za neplatné, pokud je jeho obsah nebo připojená podmínka nemorální či v rozporu se zákonem. V literatuře se připomínají též případy mileneckých závětí⁶¹ a stejně jako v Rakousku⁶² se diskutují i případy ochrany starších zůstavitelů vůči osobám zneužívajícím jejich důvěru.⁶³

Ve vztahu k české právní úpravě lze učinit závěr, že i závěť může být z hlediska svého obsahu zkoumána co do souladu s dobrými mravy. Samotný přesun majetku je však hodnotově neutrální a jako takový nemůže být posuzován; pro hodnocení mravnosti závěti není ani důležité, jak zůstavitel majetek nabyt. Při posuzování obsahu závěti bychom spíše měli mít na paměti, že v dědickém právu má daleko větší význam pohnutka (motiv) zůstavitele, než je tomu v jiných oblastech práva (podle § 1531 obč. zák. je totiž možné vůli zůstavitele zpochybnit z důvodu jeho omylu v pohnutce). Umožňuje-li zákoník zkoumat zůstavitelovu pohnutku k ochraně zákonných dědiců, není důvodu, aby nebyla zkoumána i z pohledu možné nemravnosti. Aby tak byl dán komplexní pohled, nemůžeme se spokojit pouze s posouzením objektivních ustanovení závěti. I v takovém případě však rozpor dovodíme pouze v extrémních případech (např. u tzv. mileneckých závětí je zjevné, že vnímání sexuální morálky je dnes jiné, než před padesáti a více lety).

Důležité je též rozhodnout, k jakému okamžiku máme rozpor s dobrými mravy hodnotit – k okamžiku vytvoření závěti, anebo k okamžiku smrti zůstavitele? Mezi oběma momenty mohla uplynout dost dlouhá doba, a jednak mohlo dojít ke změně skutečností, z nichž zůstavitel vycházel, jednak se mohlo změnit nahlížení na to, co je a co není v rozporu s dobrými mravy. První možnost (k okamžiku vytvoření závěti) podporuje ustanovení § 1494 odst. 2 obč. zák., které stanoví, že závěť je třeba vyložit tak, aby bylo co nejvíce vyhověno vůli zůstavitele. Domnívám se však, že správná je druhá možnost (posouzení k okamžiku smrti zůstavitele). Svědčí pro ni skutečnost, že teprve tímto okamžikem nabývá závěť platnosti, a proto by se případně posouzení důvodů, které by vedly k její neplatnosti, mělo vztahovat ke stejnému okamžiku.⁶⁴

5. ZRUŠENÍ ZÁVĚTI, TZV. *CULPA IN TESTANDO*

Testovací svoboda v sobě nese celou řadu dílčích aspektů, které jsou proměnlivé s ohledem na podobu pořízení pro případ smrti. Lze to dokumentovat např. na právu již jednou učiněné pořízení pro případ smrti a tím určení dědiců změnit (a to i opakovaně). Na jedné straně stojí závěť, jako jednostranné, neadresné právní jednání, které může být kdykoli zrušeno (§ 1575 obč. zák.), i kdyby zůstavitel svoji závěť označil za nezrušitelnou

⁶¹ Rozhodnutí Spolkového soudu z 27. 2. 1947, publikované v BGE 73 II 15, případně rozhodnutí z 13. 6. 1967, publikované v BGE 93 II 161.

⁶² Srov. rozhodnutí OLG Braunschweig ze dne 4. 11. 1999, sp. zn. 2 U 29/99.

⁶³ EITEL, P. *Grundlagen des Erbrechts*. Luzern: Universität Luzern, 2013, s. 85.

⁶⁴ Opačný závěr v německé doktríně, kde se pro první případ argumentuje zejména tím, že zůstavitel má později možnost pořídit novou závěť, byť se stejným obsahem – viz THIELMANN, G. *Sittenwidrige Verfügungen von Todes wegen*. Berlin: Duncker & Humblot, 1973, s. 155.

nebo vyloučil budoucí pořízení pro případ smrti (§ 1581 obč. zák.), na druhé straně je dědická smlouva, která nemůže být zůstavitelem jednostranně zrušena, ledaže je to sjednáno (případně postupem dle § 1590 obč. zák.).⁶⁵ V institutu dědické smlouvy se prosazuje zásada *pacta sunt servanda* i do prostředí dědického práva.

Závěť tak na straně zůstavitele nezakládá žádnou povinnost (žádný dluh), z čehož vyšel při svém rozhodnutí i rakouský Nejvyšší soudní dvůr, když uvedl, že slib povolat někoho závětí za dědice, by byl neplatným pro rozpor se zásadou testovací svobody.⁶⁶ K tak jednoznačnému závěru bych však byl opatrný. Klade se otázka, zda je před dědickým nápadem (§ 1479 obč. zák.), tedy před smrtí zůstavitele, chráněna právní pozice potenciálního dědice? V úvahu bychom měli vzít zejména požadavek na poctivé jednání zůstavitele (§ 6 obč. zák.) a ochranu dobré víry potenciálního dědice.⁶⁷ Inspirativní je v této souvislosti figura, se kterou v 90. letech 20. století přišel Zankl – tzv. *culpa in testando*.⁶⁸

Pokud zůstavitel slíbil jinému, že na něj bude naprosto jistě pamatovat ve své závěti, a požaduje-li za to ještě za života určité plnění od té samé osoby, stíhá ho povinnost péče a povinnost informační, rozhodne-li se závěť zrušit nebo změnit (*culpa in testando*). Pokud tyto své povinnosti zaviněně poruší, je skutečný dědic povinen k náhradě škody (povinnost nahradit škodu je dluhem postihujícím dědictví).⁶⁹ V určitém směru tak můžeme hovořit o tom, že se jedná o omezení testovací svobody – nejde však o to, že by zůstavitel nesměl závěť zrušit, ale o spojení nepříznivých důsledků, učiní-li to právem reprobovaným způsobem.

Zkoumáme-li daný případ z obecného hlediska, jde jistě ze strany zůstavitele o slib. To je zajímavé i z pohledu právního, neboť nový občanský zákoník v § 3 odst. 2 písm. d) stanoví, že daný slib zavazuje. Jde o zásadu, která sama o sobě nezakládá vynutitelnost splnění daného slibu (pouze v konkrétních zákonem stanovených případech). Porušení daného slibu však v souvislosti s jinými ustanoveními může vést ke vzniku povinnosti nahradit újmu. Tak tomu bude zejména tehdy, bude-li porušení slibu představovat nepoctivé jednání (§ 6 obč. zák.).⁷⁰ Jak vidno, nový zákoník výrazněji chrání očekávání osob, a v tomto duchu lze uvažovat o aplikaci doktríny *culpa in testando* rovněž v českém právním prostředí; na podporu lze uvést též ustanovení § 2056 obč. zák., který přímo v rámci darování umožňuje domáhat se náhrady účelně vynaložených nákladů vzniklých v souvislosti s očekáváním slíbeného daru, z něhož sešlo.

⁶⁵ Obdobně zůstavitele zavazuje darování pro případ smrti, v němž je vyjádřena jeho neodvolatelnost (§ 2063 obč. zák.).

⁶⁶ Blíže viz rozhodnutí rakouského OGH ze dne 19. 3. 1980, sp. zn. 3 Ob 531/79.

⁶⁷ Srov. KNECHTEL, G. *Komentář k § 552*. In: A. Kletečka – M. Schauer et al. *ABGB-ON. Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*. Wien: Manz, 2010, s. 1085–1086.

⁶⁸ ZANKL, W. *Culpa in testando bei Widerruf und Formungültigkeit letztwilliger Verfügungen*. *Österreichische Notariats-Zeitung*. 1995, Jhrg. 38, s. 265 nn. K Zanklem zvolenému pojmenování můžeme mít výhrady, neboť se samozřejmě jedná o umělý konstrukt nemající oporu v římském právu, byť latinské označení by k tomu svádělo. Důležitější však je, že *culpa in testando* odkazuje k nedostatku (chybě, vadě) v testovací vůli, která však sama o sobě vadná není, ale znamená porušení dříve daného slibu.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 270.

⁷⁰ Shodně MELZER, F. – TÉGL, P. *Komentář k § 3*. In: F. Melzer – P. Tégl et al. *Občanský zákoník. § 1–117. Velký komentář. Svazek I*. Praha: Leges, 2013, s. 86.

6. OMEZENÍ TESTOVACÍ VOLNOSTI K OCHRANĚ ZŮSTAVITELE

Omezení testovací svobody může mít své *ratio* tam, kde sleduje jiný, legitimní cíl, např. ochranu samotného zůstavitele. Takovým případem je § 1493 obč. zák., kde je stanovena neplatnost jakéhokoli pořízení pro případ smrti (dědické smlouvy, závěti i dovětku), které zůstavitel učiní v době, kdy je v péči zařízení, kde se poskytují zdravotnické nebo sociální služby, nebo kdy jinak přijímal služby takového zařízení. Neplatná je však pouze ta část, kterou se k dědictví či k odkazu povolává osoba, která takové zařízení spravuje, je v něm zaměstnána, nebo v něm jinak působí. Povolání jiných osob je platné. Neplatnosti může zůstavitel předejít, pokud pořídí závěti ve formě veřejné listiny (je však s podivem, že stejného benefitu se nedostává dědické smlouvě sepsané notářským zápisem, neboť buď notář vždy zaručuje absenci nepřijatelného ovlivnění, anebo ji nezaručuje nikdy). Zároveň se stanoví, že povolání výše zmíněných osob za dědice či odkazovníky není neplatné, pokud zůstavitel v době, kdy již není v péči těchto osob, mohl bez obtíží pořádit ve formě veřejné listiny závěti nebo dovětkem.

Určitou podobnost tohoto pravidla vidíme s německou právní úpravou, jejíž ústavnost posuzoval německý Spolkový ústavní soud.⁷¹ Šlo o ustanovení obsažené v zákoně o ústavní péči o seniory a zdravotně postižené (*Heimgesetz*). Pravidlo zakazuje pečovateli přijmout nebo si nechat slíbit od opatrovance jakékoli plnění kromě ujednané odměny. Soud dovodil, že omezení testovací svobody slouží obecnému blahu a sleduje v podstatě trojí účel. Za prvé, brání se tím finančnímu zneužívání nemožností nebo bezelstnosti (dobromyslnosti) starých a na péči druhých odkázaných lidí; měli by být chráněni před opakovaným nebo nadměrným plněním za pečovatelské a ošetrovatelské služby. Druhým účelem je ochrana domácího klidu v těchto ústavech. Má se zabránit tomu, aby skrze poskytnutí peněžního příplatku nebo slibu plnění v budoucnu docházelo k rozdílnému zacházení s obyvateli pečovatelského domu. Třetí účel sleduje zajištění testovací svobody obyvatel pečovatelského domu. Pravidlo má staré lidi uchránit před tím, že jejich právo na svobodné pořízení o majetku pro případ smrti bude fakticky ohroženo kvůli otevřenému nebo skrytému nátlaku.

Český zákonodárce viditelně sleduje podobné účely. Navíc se domnívám, že volí rozumnější řešení. Člověk, který např. v nemocnici pořídí o svém majetku závěti ve prospěch lékaře, neboť mu svým základem zachránil život, se po propuštění do domácího ošetřování může svobodně rozhodnout, jak naloží s již pořízenou závětí. Předpokládejme, že právní úpravu občanského zákoníku bude jen těžší znát, zkoumejme, co je přirozené. Opadne-li u něho vděk, uvědomí-li si, že byl v silném stresu z obavy o svůj život a následně svůj majetek odkázal v silném emocionálním pohnutí z úspěšné operace, je přirozené, že závěť zruší. Pokud u něho vděk přetrvává a i nadále bude chtít majetek svému lékaři přenechat, těžko bude opět přistupovat k sepsání závěti, neboť si bude vědom toho, že jednu již přeci pořídil.

⁷¹ Rozhodnutí BVerfG ze dne 16. 10. 1984, sp. zn. 1 BvR 513/78.

7. OCHRANA TESTOVACÍ SVOBODY V DĚDICKÉM ŘÍZENÍ

Podíváme-li se na situaci po smrti zůstavitele, zjišťujeme, že jím projevená vůle byla doposud často „přebijena“ vůlí dědiců. Občanský zákoník totiž připouštěl, aby se dědici o rozdělení pozůstalosti dohodli i jinak, než určil zůstavitel v závěti.⁷² Vezměme za modelový příklad zůstavitele, který sepíše závěť, v níž starší dceru určí dědičkou bytu a mladšího syna dědicem rodinného domku. Přitom zváží, jak mu jeho potomci pomáhali při péči o dané věci, jaké uspořádání si vyžadují jejich rodinné a majetkové poměry. Dceři se takové řešení nelíbí, navrhne bratrovi, aby ona získala dům a on byt. Bratr souhlasí. Závěť se v tu chvíli stala cárem papíru, testovací svoboda byla potlačena.

Nový zákoník chrání testovací svobodu důsledněji. Určení zůstavitele je nepřekročitelné, jak pořídil, tak to má být, ledaže výslovně povolí jinak (§ 1693 odst. 2 obč. zák.).⁷³ Dcera a syn mají na výběr – buď budou jeho vůli respektovat, anebo dědictví odmítnou. Též oni se mohou svobodně rozhodnout a zvolit si dle své svobodné vůle – přijmout dědictví nebo dědictví nepřijmout. Pokud tuto situaci převedeme do roviny smluvního práva, nepřijde nám na ní nic podivného. Otec navrhuje uzavření smlouvy o převodu majetku a je na jeho dětech, zda návrh akceptují čili nic. Za zcela nepřijatelné bychom však považovali, pokud by syn s dcerou mohli po vzájemné dohodě vnutit otci jiné uspořádání, než které navrhuje.

Ilustrativním je případ zůstavitelky z Bavorska, která na závěr své závěti uvedla jednoduchou rozvazovací podmínku: „*Kdo vyvolá spory a hádá se, nic nedostane.*“⁷⁴ I na tom se ukazuje, v čem vlastně spočívá testovací svoboda. Jak zvláštní je formulace této podmínky, tak obyčejný je záměr, který ji zrodil: chci, abyste respektovali moji vůli. Nové právo dává zůstavitelům právní nástroj k tomu, aby svoji vůli prosadili i po své smrti, nemusejí se spoléhat na to, že se tak dědicové budou chovat z přirozené úcty k zemřelému.

Rakouské právo podobný případ řeší výslovně v § 720 ABGB. Jde o tzv. zrušovací doložku (*kasatorische Klausel*), která umožňuje zůstaviteli uchránit poslední pořízení proti odporu dědiců. Zákaz může navíc posílit ustanovením, že kdo by tak přesto učinil, pozbuje veškerých nebo některých výhod, které se mu v posledním pořízení poskytují.⁷⁵ Zákaz však neplatí pro ty případy, kdyby se odporovalo pravosti posledního pořízení nebo způsobu, jakým se vykládá jeho smysl. Doložka má zabránit bezohledným bojům o dědictví.⁷⁶

⁷² Viz § 482 zákona č. 40/1964 Sb.

⁷³ I když § 1490 obč. zák. umožňuje vzdát se dědictví ve prospěch jiného dědice, což může být využito k obejití absence výslovného povolení k jinému uspořádání. Zůstavitel však může výslovným příkazem i takový postup zakázat.

⁷⁴ Citováno podle BLOMBERG, E. M. *Freiheit und Bindung des Erblassers*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011, s. 1.

⁷⁵ Srov. též SVOBODA, E. *Dědické právo*. Praha: Kompas, 1946, s. 38.

⁷⁶ KNECHTEL, G. Komentář k § 720. In: A. Kletečka – M. Schauer et al. *ABGB-ON. Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuch*. Wien: Manz, 2010, s. 1760.

ZÁVĚR

Předávání majetku z generace na generaci vnímáme jako samozřejmost. K tomuto cíli však vedou různé cesty a nelze např. zjednodušeně tvrdit, že preference intestátní dědické posloupnosti je produktem komunistického práva. Je však pravdou, že dědické právo bylo do konce roku 2013 redukováno čistě pouze na co nejjednodušší přesun majetku, jako by tu panoval velký strach z toho, jak lidé přistoupí k využití standardních dědických institutů. Bylo by iluzorní idealizovat si zůstavitele a předpokládat, že k pořízení pro případ smrti přistoupí vždy odpovědně a zvláště bude pamatovat na potřeby jemu blízkých nezaopatřených osob. Nesmíme ho však ani démonizovat⁷⁷ a vnímat jako člověka, který se za každou cenu snaží svým dědicům znepríjemnit život a jemu oddaným osobám, které o něj pečovaly, odeprít podíl na pozůstalosti.

Zjednodušené dědické právo obsažené ve zrušeném občanském zákoníku (č. 40/1964 Sb.) nutně vedlo ke ztrátě právního povědomí o tom, jaké využití skýtá standardní právní úprava. V souvislosti s přijetím nového občanského zákoníku se nyní diskutují (staro)nové možnosti dědiců a je třeba poctivě přiznat, že jsme v roli nováčků, kteří povětšinou nemají zkušenosti s fungováním některých institutů. Proto je o nich třeba nepředpojatě diskutovat.

Položím-li si otázku, co v současné době nejvíce ohrožuje testovací svobodu, pak na prvním místě vidím konkurenci právních jednání mezi živými. Není to tedy o tom, že by docházelo k odmítání volnosti zůstavitele pořídit o svém majetku (naopak, s novým zákoníkem se možnosti rozšiřují), ale spíše o jejím „utlačování“ až k menší praktické významnosti. Příliš jsme si v uplynulých letech navykli řešit životní situace raději za života, což s sebou však nese mnohá nebezpečí (zejména co do neodvolatelnosti takových právních jednání).

Jelikož vše není pouze o právu, pak druhé, méně viditelné nebezpečí, vnímám v tom, že mluvit o vlastní smrti či smrti blízkých osob, patří v naší společnosti stále k tabu. Dědici proto mohou být zaskočeni tím, jak zůstavitel naložil s majetkem, což vede ke sporům a snahám zpochybňovat zůstavitelovu vůli. Pro lepší pochopení jeho závěti je tak často lepší vést předem nepřijemný rozhovor, než později zkoumat, co a proč zamýšlel.

JUDr. Petr Bezouška, Ph.D.

Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

⁷⁷ Obzvláště nápadně píše o temných stránkách osobnosti zůstavitele např. LANGE, H. – KUCHINKE, K. *Erbrecht. Ein Lehrbuch*. 5., völlig neubearbeitete Auflage. München: C. H. Beck, 2001, s. 1.

Petr Bezouška

Civil Law and the Freedom of Testation

Abstract: The Czech law of succession is based on several fundamental principles. One of them is the principle of testamentary freedom. This article provides an introduction to this principle and to the rules influenced by this principle. Testamentary freedom is expressed by the idea that a person has the right to choose who will succeed to things of value left behind. While different countries have embraced different conceptions of testamentary freedom, succession law in the Czech Republic gives testators a nearly unrestricted right to dispose of their property as they please. However, freedom of testation has never been absolutely unlimited – for example, in the civil law tradition, forced heirship plays a very central role in the regulation of successions; balancing party autonomy and the protection of family members has always been one of the crucial problems of the law of succession. There are more limitations of testamentary freedom: forced share, boni mores, protection of testator and others, and this article discusses them all. Comparative overviews of other legal systems, in particular the systems of Germany, Austria and France, are also included.

Key words: law of succession, testamentary freedom, forced share, culpa in testando, civil code